

Tallinna dominikaanlase David Sliperi taskuraamatust

Tiina Kala. Euroopa kirjakultuur hilis-keskaegsetes õppetekstides. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised. Kd 5. Tallinn, 2001. 351 lk.

Johannes Gutenbergi järgse viie ja poole sajandi vältel on jõutud aegamisi ära trükkida suurem jagu omal ajal vaid käsitsi papüürusele, pärge-mendile või hiljem ka paberile kirjutatud Euroopa kultuuri baastekstidest. Nagu paljudest keskaeg-setest tekstditest on säilinud sadu, isegi tuhandeid käsikirjalisi ümberkirjutusi, nii on ka paljusid olu-lisemaks peetud vanu tekste avaldatud uusajal kümneis, kui mitte sadades trükkiväljaandeis. Nende tekstile kohta ilmunud uurimuslik sekundaar-kirjanduski on sageli nii mahukas, et ühe inimese jaoks oleks see hõlmatav alles aastakümnnetepik-kuse süvenemise järel, ning eriti uustulnukal tea-dustöös on äärmiselt raske tuvastada nende kohta midagi põhjapanevalt uut, mida ei oleks kunagi juba avastanud uurijate varasemad põlvkonnad. Selle kõrval on aga viimastel aastakünnitel üha rohkem ajaloolasi ja filolooge pöördunud selliste vanade tekstile poole, mille mõju maailma asjade tõlgendamisele pole olnud kunagi kuigi intensiiv-ne ja mida lugedes avanev pilt ei pruugi olla ka eriti heroiline, kuid mis siiski võivad anda mõninga-gase ettekujutuse mõnestki huvitavast mineviku episoodist, aspektist või persoonist.

Tiina Kala doktoritöös "Euroopa kirjakultuur hiliskeskaegsetes õppetekstides. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat" võinuks sisulisist kaalutlusist lähtudes ehk üla- ja alapealkirja oma-

¹ Lk. 121, m. 6. Sliperi nime esinemise kohta too-dud näitele 14. saj. Soestist ja Lemgost võiks lisada näiteks ka Johannes Slepere de Nehem, kes aastal 1346 oli *viceplebanus* Dortmundi külje all Brechtenis (K. Rübel (Bearb.). *Dortmunder Urkundenbuch*. Kd. 1, nr. 606, Dortmund, 1881) – aga siangi on parimalgi juhul tegemist muidugi väga kaage sugulasega.

² Kuna arvud 1504 ja 1505 paiknevad õieti tagapool käsikirja keset, võiks kirjutamise algust dateerida ehk ka paar aastat varasema ajaga, arvestades seda, et Sliperi grammatika- ja loogikastuudium võis olla selleks ajaks kestnud juba mitu aastat.

vahel ära vahetada, et uurimuse põhiobjektiks olev käsikiri kohe selgemalt esile tuleks – ent võib mõista ka autori kunstilisi taotlusi pealkirja vormistamisel: liikumist üldisemalt üksikule. Lisaks vihjab sellises vormis pealkiri kindlasti ka sellele, et ühe käsikirja taga on tahetud näha laiemat tausta – tra-ditsiooni ja situatsiooni, mille pinnalt sai võrsuda selline käsikiri – ja just selle taustal ka tutvustada käsikirja lugejale. Nagu kööte seljal on ainult pealkirja esimene pool, nii sisaldab ka raamat ise oma esimeses pooles mahukaid üldülevaated hiliskesk-aegset Euroopa õppekirjandusest grammatika ja loogika alal, valdkonnast, milles eesti lugejal pole olnud seni võimalik saada mingit emakeelset üle-vaadet. Edasi paigutatakse sellesse konteksti juba lähem taust – David Sliper ja tema vaimne ümbrus algul arvatavasti Dortmundis ja hiljem Tallinna dominiiklaste kloostris – ning lõpuks konkreetne käsikiri ise: Tallinna Linnaarhiivi magistraadi fon-di käsikiri nr. 11 (Cm 11), mida vaadeldakse nii kodikoloogilisest kui ka sisulisest küljest. Viimaks on editeeritud ja kommenteeritud valik katkendeid kõnealusest ladinakeelsest käsikirjast ning prosopoloogilise lisandusena ka David Sliperi käe-ga kirjutatud alamsaksakeelsed kirjad ja märkmmed Tallinna dominiiklaste kloostri viimaseist aastaist ja laialisaatmise ajast.

Tallinna Linnaarhiivi käsikiri Cm 11 on ainus omalaadne Eestis säilinute seas. Oma põhiosas si-saldab ta konspektiivset käsitlust grammaticast ja loogikast, mis on vormistatud vastavalt Alexander de Villa Dei "Doctrinale" ja Petrus Hispanuse "Tractatuse" mõned peatükkide kommentaarina. Need mõlemad olid mõjukad käsiraamatud kogu hilisema keskaja jooksul, alates 13. sajandist kuni 16. sajandini välja, milles annab tunnistust säili-nud käsikirjade ja varatrükkide, samuti kommen-taariide suur hulk kogu vaadeldavast ajajärgust. Peale veel mõne natuke pikema luulevormis kirju-tise võib enam-vähem kõike muud ses käsikirjas vaadelda juhusliku lisanduse või täiendusena, mis sageli on sogenenud kas või lihtsalt vaba leheruu-mi täiteks. Kui käsikirjale tõenäoliselt hiljem lisatu viimane poogen välja arvata, on kogu põhiteksti

³ Lk. 107, m. 81 on mainitud, et kõige põhjalikum Tallinna dominiiklastele kuulunud käsikirjade kir-jeldus on käsikirjalisenena selle autori W. Senneri val-duses, kuid ei ole lisatud, kas või kuivõrd põhineb esitatud kataloog sellel uurimusest.

⁴ Ilmselt ei ole päris õige panna E. Tool-Marrani arvele eksitavat väidet, et raamatukogus oli ka "Alexander de Villa Dei värsivormis grammatica-reegleid" (117, m. 94), tõenäoliselt päri neeb see märkus Hansen-Greiffenhageni kataloogi sissekandest Cm 4 kohta: "... grammatische Regeln in Versen von Alexander de Villa Dei."

kirjutanud Tallinna keskaegse dominiiklaste kloostri viimane prokuraator David Sliper (lk. 129, 131). Selliseks identifitseeringuks annab aluse käsikirjas esinev märkus “see raamat kuulub David Sliperile”, mida on esimesena märganud Paul Johansen (121) ja mida on kinnitanud Tiina Kala paleograafiline uurimistöö: käesoleva käsikirja käekirja ning muude iseloomulike joonte vördelemine kirjadega, mis on kindlasti Sliperi kirjutatud (96–106, 122). Kunagi hiljem on käsikirja ilmselt kasutanud või selle omanik olnud keegi muidu tundmatu Sander Borke(n), kelle nimi on hilisemas käekirjas samuti käsikirjas jäädvustatud (121–122, 129). Sliperi elust enne Tallinna tulekut on teada vaid tema Dortmundi päritolu, mida ta käsikirjas ise mainib; Tiina Kala pingutused leidmaks tema kohta midagi enamat Vestfaali linnade ja lähemate ülikoolide publitseeritud dokumentidest pole seni vilja kandnud (18 m. 18; 121).¹ Saabudes Tallinna konventi hiljemalt 1517. aastal (96), oli käsikiri Sliperil enam-vähem valmis kujul juba kaasas. Kirjutamine on dateeritud aastaisse 1504–1910, milleks annavad alust ff. 100v–101r esinevad arvud 1504 ja 1505, mida võiks pidada aastaarvudeks (122–123).²

Kuigi Sliperi enda elukäigust palju teada pole, on raamatus siiski püütud rekonstrueerida tema vaimset ümbrust, eriti mis puudutab ta õpinguid ja võimalikku teadmiste taset. Selleks on põugusalt kirjeldatud tollase Saksamaa kooliolusid, nenditud, et konvendikoolidel (milles Sliper töenäoliselt õppis) pole eriti midagi teada (90); edasi on vaadeldud Vestfaali geograafia kajastusi käsikirja teksatis, peamiselt näidete osas, ning kõige pikemalt Sliperi ümbrust Tallinna dominiiklaste kloostris, millest on säilinud ka konkreetseid allikaid (87–106). Kataloogina on loetletud teadaolevad käsikirjad ja trükiraamatud, mis võisisid kuuluda dominiiklaste kloostrile selle laialisaatmise ajal (106–118).³ Kindlalt on teada neist vaid kaks, ülejäänu te osas on kuuluvus hüpoteeetiline või suhteliselt ebatõenäoline (selliste raamatute pealkirjad on esitatud nurksulgudes). Sisuliselt leiduvad ses nimikirjas peaegu kõik Tallinna Linnaarhiivi kogu-

desse kuuluvad keskaegsed käsikirjad, inkunaablid ja 16. sajandi alguse trükised peale (ilmalike) õigusliku sisuga koodeksite ja nende, millest on üsna kindlalt teada, et need olid sel ajal kuskil mujal. Esmapilgul tundub selline meetod kahtlust äratav, kuid järelle mõeldes ei leidu tegelikult ühtege teist institutsionalset omanikku, millele need teosed võiniuks kuululda töenäolisemalt kui Tallinna dominiiklastele. Osa teoseid seostub otseselt kerjusmungaordudega, ka enamik ülejäänuid on vaimuliku sisuga.⁴ Üllatuslikult puudub sest nimekirjast ka Cm 11, sest ilmselt ei kuulunud käsikiri kloostrile, vaid ühele selle liikmele. Kataloog on oma kirjeldustes Hansenii–Greiffenhangeni omast⁵ napisõnalise, kuid selgem ja konkreetsem (eelistades nt. käsikirjades olevate teoste pealkirju nende ümberjutustamisele), varasemaid andmeid on ka parandatud ja täiendatud, nii et loetletud käsikirjade ja trükiste osas tuleks teda nüüd eelistada Hansenii–Greiffenhangeni omale. Ehk võiniuks dominiiklastele vähesema töenäosusega kuulunud raamatute puhul vastavaile kirjeile lisada vaid seda, et sarnase nimega teos on kuulunud Tallinnas samal ajal mõnele teisele omanikule, kui see on muist allikaist teada.⁶ Kahjuks ei ole seisukohta võetud ka selle kohta, kas kunagisi Tallinna dominiiklaste raamatuid võib leiduda ka teistes Eesti kogudes või kaugemalgi.⁷

Kogu käsikirja sisust on antud tabeli kujul ülevaade lk. 125–126. Tabelis on kokku paigutatud käsikirja eri osades asetsevad, kuid ühte teemat puudutavad osad (nt. *grammatica, vocabula, artes liberales, probatio pennae* (“suleproov”), *logica jne.*), mille maht vaheldub mõnest sõnast kümnete lehekülgede pikustesse käsitlusteni. Käsikirjas olevaid joonistusi kahjuks eraldi välja toodud ei ole. Võibolla olnuks otstarbekas lisada siiski ka sisu ülevaade järjestikulisel põhimõttel, et anda parem ettekujutus, mis on ühes võis teises käsikirjaosas põhiteema, mis aga üksnes juhuslik kõrvalepööge või lausa äaremärkus. Näpuveana hakkab silma, et olemasolevast tabelist puudub igasugune vihje f. 164 kohta.⁸ Ära on toodud ka kodikoloogiline analüüs poognate kaupa, vaadeldud nende paik-

⁵ G. Hansen, O. Greiffenhangen. Tallinna linna arhiiwi kataloog, Katalog des Revaler Stadtarchivs. Tallinn, 1926.

⁶ Vt. nt. R. Korneri raamatute loend aastast 1507 ja testament (1510). (Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch. II, 3, Riga–Moskau, 1914, nr. 178 ja 849)

⁷ Erinevad võimalused Tallinna dominiiklaste raamatute praeguse paiknemise kohta on viimati koondanud K.-O. Veskimägi. Kahte kappi on ühhetassaa majas tarvis: leiwakappi ja ramatokappi. – Eesti raamatukogude ajalugu, s.l. 2000, lk. 40–41.

⁸ Kas on tegemist tühja lehega? Siinkirjutaja ei märganud ühtegi vihjet sellele lehele ka kogu ülejäänuid raamatus, v.a. lk. 128 käsikirja kodikoloogilises kirjelduses, kus seda on mainitud XIX poogna (ff. 160–164) viimase lehena. Kuid sel juhul oleks ses poognas paaritu arv lehti (5), mis vajaks kindlasti selgitust. Samas on seda poognat nimetatud hoopis 8-leheliseks. Tekib küsimus, kas f. 164 puudub üldse või on ehk tegu vahele köidetud tähtsusetu lehekesega.

nemist köites ning seoseid poognate ja neile kirjutatud tekstide vahel, mille tulemusel on eraldi välja toodud veel ka kodikoloogilised ühikud (127–131). Taustaks uuritavale käsikirjale on omaette peatükk pühendatud hiliskeskaegsele tarberaamatuile, st. isiklikuks tarbimiseks mõeldud käsikirjadele, eriti teaduslikele ja õppetstarbelistele (27–55). Nende kirjeldamiseks on autor kasutusele võtnud termini *bastardkäsikiri*. See tähistab enamasti odavale materjalile hooletu käekirjaga kirjutatud kompilatiivset teksti, mille peamiseks kasutajaks oli selle kirjutaja; seega on teatud mõttes tegemist konspektiga (36). Põhjalikult on kirjeldatud selliste käsikirjade sisu ja vormi, samuti neis sisalduvate tekstile allikaid (õppeskäskirjade ümberkirjutamise *pecia*-süsteem, varased trükiraamatud), samuti loetletud teisi sarnaseid käsikirju, mida autor on oma töös kasutanud.

Paleograafiat on käsitletud suhteliselt põgusalts, ilmselt, et mitte liiga kauaks kõrvale kalduda põhiteemast, milleks on käsikirja sisuline analüüs. Käekirja tüüpe on eristatud kaheksa, millest üks kindlasti, ja võib-olla veel üks, ei kuulu Sliperile, (131–135). Iga tüüpi on illustreeritud fotoga ning analüüsitud, kus ja millistes tekstiosades neid on kasutatud. Sönaline kirjeldus võinuks ehk olla piisut mahukam: selliste paleograafiliste iseärasustete, nagu näiteks erinevate tähtede kuju, lühendite kasutamise, *i-j* ja *u-v-w* vahendumise kirjeldamine oleks alati tänuvärne lähtematerjal tulevaste üldistavate paleograafia-alaste uurimuste jaoks. Ja lõpuks on Tiina Kala ju ka tunnustatud paleograaf. Ilmselt suuremat huvi on autorile pakkunud interpunktsioon ja teised tekstiliigendusvahendid (136–143). Lk. 136–137 on toodud ka käsikirjast pärit Slperi käega kirjutatud lühike traktaat interpunktsiooni kohta nii transkriptiooni kui ka tõlkena.⁹ Kuigi ses lühikeses käsitleuses esitatud seisukohtade kaugemaks eeskujuks võib tõesti pidada antiikset traditsiooni, võiks lisada, et tunduvalt lähem on sugulus alates 12.–13. sajandist laialt

⁹ Tõlge on meeldivalt sõnasõnaline ja terminoloogiliselt adekvaatne, eksitab vaid *accentuare* tõlkimine ‘rõhutama’, samas kui *accentus* on tõlgitud ‘intonatsioon’, parem olnuks kasutada mõlema jaoks ühte sõnatüve (eelstatavalt viimasena mainitut) ka tõlkes.

¹⁰ Vrd. nt. Transmunduse “Ars dictaminis” (täielikult publitserimata), mille käsitus interpunktsionist on ilmunud vanas, aga väärtslikus ülevaates: Ch. Thurot. *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impérial*, t. 22.2, 1868 (uustrükk 1964), lk. 414.

levinud *ars dictandi* (ametlike kirjade, aga ka üldisemalt proosateksti kirjutamise õpetus) juhistega interpunktsiooni alal, eriti mis puudutab kirjavahemärkide kuju kirjeldust, aga ka laiemalt kasutatud terminoloogiat.¹⁰ Nagu selliste keskaegsete interpunktsioonialaste traktaatide puhul enamasti ikka, jõutakse ka siin järeldusele, et käsikirja autori teoorial ja praktikal pole omavahel suurt midagi ühist. Tegelikult kasutatud tekstiliigendusvahendeid (sh. ka nt. poolitusmärke ja tekstiosade esiletõstmismeetodeid) on põhjalikult kirjeldatud ja illustreeritud, ühtekokku on tuvastatud 13 eri varianti. Sliperi tekstiliigendusvahendite vaatlemine tolle aja paleograafia (ja ka trükkunsti) üldises kontekstis on jäetud teiseks koriks.

Nagu David Sliper, nii ei ole ka Tiina Kala suutnud vastu panna kiusatusele pöörduda korduvalt ja mitmes kontekstis tagasi keskaja teaduste, kunsitide ja oskuste klassifikatsiooni ja terminoloogia juurde (*artes*, *scientia*, *disciplina*, nende alajaotused ja nende positsioon filosoofia suhtes). Vastava temaatika käsitlemine sai esialgse tõuke juba Platonilt ja Aristoteleselt ning muutus kogu hilisema antiigi ja keskaja õppe- ja teaduskirjanduses järjest olulisemaks ja komplitseeritumaks. Oma õitsengu saavutas ta keskaja entsüklopeedilisel ajastul, kui pidevalt püsis õhus vajadus selgitada, millised ratsionaalsed kaalutlused peaksid moodustama karkassi selliste, peaagu kõiki maailma aspektide seletada ja kirjeldada püüdvate teadmisissteemide jaoks, nagu näiteks Sevilla Isidoruse, Hugo de S. Victore, Honorius Augustodunensis või Beauvais’ Vincentiuse omad. Eraldi on sellele temaatikale pühendatud alapeatükk “*Scientia* ja *ars*”. Nagu selle probleemi puhul paljudes varasemates uurimustes, on ka siin konstateritud, et *scientia* ja *ars* on mitut moodi mõistetavad ja seda ka ühe teksti piires (144–145). Edasi on selliste küsimuste poole pöördutud veel põgusalts nii grammatika- kui ka loogikakäsitluse sissejuhatuses (146 ja 155) ning eraldi alapeatükis “*Artes liberales* ja *artes mechanicae*” (170–172), mis puudutab vastavaslist lõiku Sliperi käsikirjas. Käsitletud lõigud on ka kõik editeeritud. Kui lk. 155 on tõdetud, et loogika kui filosoofia osa hõlmab Sliperi käsitleuses grammatikat, loogikat ehk dialektikat ja retoorikat ning lisatud, et “grammatika ja retoorka liigitamist loogika alla põhjendatakse puhtformaalselt, kasutades sõna “loogika” kreekakeelset etümoloogiat ...”, tulnuks lisada, et sellise liigituse näol oli tegemist siiski juba aastatuhandete vanuse, tõenäoliselt stoikute klassifikatsioonist alguse saanud traditsiooniga. “Mehaaniliste kunstide” kohta on märgitud, et Sliperi loetelus “... puudub [Hugo de S. Victore] “Didascaliconis” esinev teatrikunst. Võimalik, et teatrikunst oleks kuulunud

mehaaniliste kunstide kolmandasse alaliiki..." (171). Vaadates vastava katkendi editsiooni (236, f. 34r), hakkab viimases alaliigis silma käsikirjas halvasti loetav sõna, mis on oletamisi transkribeeritud *hyperones*. Ehk on sellega mõeldud *histriones* ('näitlejad'), mis Sliperile eeskujuks ol nud käsikirjas võinuks olla kirjutatud kas või nt. *hyxtreones*? Seda näib toetavat ka loetelus vahetult järgnev liik 'pasunamängijad'. Ja et Sliper jagab "mehaanilised kunstid" kolmeksi, on juba selge, et igal juhul on tegu "Didascaliconiga" vörreldest hilisema arendatuma traditsiooniga.

Peatükk "Triiviumi kursus keskajal" (57–85) koos grammatica- ja loogikaalaste osadega alapeatükist "David Slperi ainekäsitlus" (146–169) annab korraliku ettekujutuse keskaegse grammatica ja loogika õpetamise sisust ja meetoditest, tähtsa maist autoriteetidest ja käsiraamatuid, säilinud käsikirjade ja varatrükistest, samuti nende uus-aegseist kriitilisist editsioonidest. Grammatica osas on põgus ülevaade antud kõigist olulisemast keskaegseist vooludest, alates Donatuse ja Priscianuse kommenteerimisest, millest lähtus ka keskaegses kooliöpetuses domineerinud "konstruktsioonide" grammatica, kuni tugevama filosoofilise tagapõhjaga modistide ja spekulatiivsete grammatikuteni ning lõpuks hilisantiigi grammatica humanistliku renessansini välja.¹¹ Selleks on ka põhjust – kõik nimetatud voolud on jätnud jälggi Sliperi grammaticakäsitlusse. Slperi põhiautoriteedi Alexander de Villa Dei (ja tema kommentaatorite-glossaatorite) kõrval on suurimat tähelepanu pööratud Eberhardus Bethuniensisele,

põgusamalt on mainitud kolmandat suurt keskaegset kooligrammatikut Johannes de Garlandiat (kiugi nimeliselt tsiteerib Sliper just viimast).¹² Sliperi otseste eeskujudenäjades on korduvalt rõhutatud keskaegsete õppetekstide kompliatiivsust ja varieeruvust, mille töttu on ka väga raske tuvastada Sliperi vahetuid allikaid. Veelgi raskendab seda paljude tekstide tänapäevaste või isegi ka varaste editsioonide puudumine, mõnel juhul ka säilinud käsikirjade või trükieksemplaride vähesus.¹³ Samal viisil on analüüsitud keskaja loogika eri voole ja õpetusmeetodeid ning Sliperi põhiallikaid ses valgas – Petrus Hispanuse "Tractatust" ja selle kommenteerimise traditsiooni; huvitav on kokkuvõte keskaegset sülogistikast ja selle õpetamise mee-toeidest (165–169).

Lõpuks on editeeritud valik katkendeid käsikirjast (196–241) ja valitud lõike ka põgusalt kommenteeritud (243–264). Temaatiliselt on valik jagatud kolmeksi osaks, ladina keelse pealkirjadega *grammatica*, *logica* ja *varia*, ning katkendite järgekorda käsikirjas pole seetõttu järgitud kogu editsiooni algusest lõpuni, vaid ainult iga teemarühma sees. Katkendliku editsiooni puuhul tundub selline lähenemine ka igati õigustatud. Kuigi lk. 25 on öeldud, et editeeritud katkendid on "sisut olulisemad ja ilmekamad osad", on valikus kohati tunda ka väljaandja subjektivseid eelistusi, näiteks on (koos põhitekstis ja märkustes esitatud tsitaatidega) ära trükitud enam-vähem kõik, mis puudutab probleemideringi, mille võiks pealkirjastada *Artes*. Samuti on proportsionaalselt suhteliselt mahukamalt esindatud luulevormis osad. Käsi-

¹¹ Üksikute detailide käsitluses oodanuks kohati suuremat täpsust. Lk. 147 on tõlgendatud m. 13 tsiteeritud lauset "Subiectum in tota grammatica est sermo congruus vel latinus". Erinevalt autori seisukohast tuleks seda ilmselt mõista siiski täiesti üheselt: *vel* tähendab 'ehk' ning *congruus* ja *latinus* on siinkohal enam-vähem sünönüümid, sõna *latinus* selline kasutus pärib antiikaja retoorika ja grammatica õpetusest *latinitas*'est, selle sünönüümiks on *emendatus* ('grammatiliselt) veatu' (vt. nt. "Rhetorica ad Herennium", 4.17; Diomedes. "Ars grammatica", Grammatici Latini (ex rec. H. Keilii) 1.439). Sellega on käsitlevas definitsioonis kõrvutatud mõiste *congruus* ('grammatika) reegleid järgiv', mis pärib siinkohal ilmselt keskaegset Priscianuse kommenteerimise traditsioonist. Samas lk. 147 omistatakse ka Donatusele grammatica jagunemine kolmeksi (*preceptiva*, *permissiva*, *prohibitiva*): tegelikult ei esine otseselt sellist jaotust ei Donatusel ega tema hilisantiiksel kommenteatoreil; ehk on see pärit keskaegset Donatust järgivast traditsioonist? Selles näivad viitavat ka keskajal eriti armastatud *-iva* liitega sõnakujud. Keskaja loogikaterminite vasted

annavad üldiselt hästi edasi vastavate mõistete sisu; vaid lk. 156 (*logica*) *artificialis* vasteks pakutud 'tehislik, tehis-' pole ehk nii õnnestunud, paremini sobiks 'tehniline' vms., mis annaks edasi alusmõiste *ars* siin silmas peetud tähendusvarjundeid 'õpitud oskus; reeglite süsteem'.

¹² Nimetatud ja ka tsiteeritud f. 23r (203); muidugi ei pruugi seogi tsitaat pärit edenisti Johannes de Garlandialt, kui oletada, et Sliper ei tsiteeri oma vahetud allikat, vaid hoopis selles nimetatud allikat, nagu keskajal sageli juhtus; õnnetuseks on Johannes de Garlandia arvukad grammaticateosed, teiste hulgas ka "Doctrinale" kommenteer seni enamjaolt trükkimata, kritilisees väljaandes on viimati ilmunud tema "Compendium gramatice" (Välj. Thomas Haye), Köln, 1995 (Ordo 5).

¹³ Lk. 146–151 on korduvalt osutatud, et Sliperi grammaticakäsitlust on tugevalt mõjutanud "Glosa notabilise" traditsioon, kuid konkreetseid näiteid eriti toodud ei ole; ka *grammatica* kommenteeride osas on võrdluseks rohkem tsiteeritud hoopis "Florest" (243–250).

kirjakesksete osade *grammatica* ja *logica* valik jääb paramatatult vaid illustratiivseks, kuna tekstdid ise on oma loomult lause-lauselt kommentaarid ja nii võib ükskõik milline katkend teatud mõttes ise-loomustada kogu teksti koostamisel kasutatud meetodit, samas ei anna ükski valik kogu tekstist sisuliselt kuigi ülevaatlikku pilti. Vastu tahaks vaelda autori kinnitusele, et “kärbeteta editeerimine on [---] ebaotstarbekas” (25): pigem tahaks väga loota, et Tiina Kala jõuab kunagi ka tervikliku editsioonini koos põhjalike kommentaaridega, mis paljastaks nii otsesed kui ka kaudsed Sliperi eeskujud ja allikad grammatika ja loogika alal ning annaks veelgi parema ettekujutuse ühe tarbekäskirja kujunemise ja selles kajastuvate traditsioonide eri tahkudest. Käesolev uurimus võiks olla üheks sissejuhatavaks sammuks sel teel ja seda mitte ainult Eestis, vaid kogu Euroopa mastaabis. Usun, et mõnede selliste käsikirjade terviklik editeerimine parandaks märgatavalalt meie ettekujutust hiliskeskaja haridusest ja teadusest nii ajaloolis-kultuurilises kui ka filoloogilises lõikes. Pealegi, kas pole juba hilja pooleli jäätta? Kui on jõutud juba nii kaugele, oleks kahju, kui ei mindaks lõpuni.

Editsioon on diplomaatiline, nagu sellise käskirja puhul ka enesestmõistetav. Normeeritud ei ole sisuliselt midagi,¹⁴ seisukoht on võetud vaid juhul, kui mõni täht või sõna on raskesti loetav; avatud on lühendid ja ligatuurid. Transkriptsioon ise on üldiselt laitmatu, mis sellise teksti puhul annab lisaks asjatundlikkusele paleograafias tunnistust ka heast ladina keele oskusest ning orienterumisest teksti sisuks olevates spetsiifilistes valdkondades.

Editeerimispõhimõtteid võiks muu hulgas vaadelda ka seoses trükitud teksti arusaadavusega lugejale. Nimelt on diplomaatilise editsiooni põhimõttel esitatud tekst oma napi interpunktsiooni, varieeruva ortograafia ja lihtsate kirjavigadega ilm-

selt üsna raskesti mõistetav ka suhteliselt hea ladina keele oskusega inimesele. Arvestades, et editsioon on suunatud (ka) eesti lugejale – raamat on ju suuremalt jaolt eesti keeles – ja tekst on oma sisult kohati äärmiselt spetsiifiline, tekib küsimus, kas peale väljaandja keegi veel neid katkendeid täielikult mõistab. Ehk oleks võinud iseäralikuma ortograafiaga sõnu kommentaarides seletada. Editeerimispõhimõtteid tutvustades (190) väärinuks mainimist ka järgmised ortograafilised iseärasused, mida loomulikult ei ole normeeritud:

1) sageli esineb Sliperi tekstis lakkukirjutusi, nagu lk. 11 *motos de clarando*, lk. 137 m. 17 *ad huc ja de pressus*, lk. 145 m. 8 *pro ut*, lk. 204 f. 24r *super scriptio*, f. 25r *sub intellectio*nem, lk. 213 f. 51r *ex ecutiva*, lk. 236 f. 34r *quo vis*, lk. 239 f. 47r *ille cebrosus jne.*;

2) lisaks s ja c vaheldumisele omavahel vahelduvad mõlemad eesvokaali ees ka sc-ga, samuti vahelduvad omavahel -tio, -cio, -(s)io jne., nt. transkriptsioonides pidevalt esinevas sõnas *s(c)ientia*, aga ka *tubiscenes* (236 f. 34r) ja *scilentium* (161 m. 63); viimati mainitud lugem on tähelepanu äratamiseks varustatud supraskriptis hüümärkidega, ülejäänud mitte; samuti lk. 202 f. 19r on *viscinus* hüümärkides, *hinrisci* (kaks korda) aga mitte, hüümärkides on ka *amisciam*, kuid see peab ilmsett osutama pigem terve silbi puudumisele.¹⁵

Tundub, et tähelepanu juhtimiseks võinukski kõik sellised sõnad varustada hüümärkidega ja mõned ka kommentaarides seletada, et vähgi napima ladina keele oskusega lugeja ei satuks neid kohates ületamatu takistuse ette. Hüümärkide kasutus on üldse pisut köikuv: neid võiniks kasutada rohkem selliste omapäraseste kirjaviisiide või lihtsalt vigade juures, nagu lk. 202, f. 20v *apocapa* (st. *apocopa*)¹⁶ ja *mensium* (*mentio*), lk. 211, f. 44v *unisa* (*unita?*), lk. 215, f. 67v *ostendo* (*ostendendo*), lk. 236, f. 34r *nomenchatores* (*nomenclatores*) jmt. Või *prosodia* üsnagi standardses definitsioonis esinev sõna *tanctus/tanctum* (144, m. 3 ja 198, f. 8v), mis Sliperile eeskujuks olnud käsikirjas oli ilmselt *cantus*. Samas nt. lk. 205, f. 34r hüümärkidega varustatud *propri* on tavaline parallelvorm, millele ei pruugiks eraldi tähelepanu juhtida; lk. 225–226 on *per impossibile* (*impossible*) esmalt korduvalt hüümärkides, alates lk. 227 aga enam mitte: mis temas alguses iseäraliku või ekslikuna tundub, polegi aru saada. Lisaks tähelepanu juhtimisele aitaks suurem järjekindlus hüümärkidega erista da ka võimalikke trükkivigu; näiteks ei ole aru saada, kas *barbare* (st. *barbara*, 225, f. 112r) ja *dignias* (*dignitas*, 237, f. 46r) ongi käsikirjas nii või on tegu trükkiveaga. Kohati leidub ka küsita vaid transkriptsioone, nt. lk. 202, f. 19r *amica* (st. *amita*, c ja t on käsikirjas üldiselt üsna sarnased), lk. 236, f. 34r

¹⁴ Ootamatu tundub, et tänapäevaste väljaannete pealkirjade puhul on “normeeritud” suur- ja väike-tähe kasutus, kuid mitte u ja v tähe kasutus, nt. “Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis”; sarja tiitellehel on esimene pool majusklis CORPVS CHRISTIANORVM; vastava traditsiooni järgi muutuvad need v-d minusklis alati u-ks (nagu on “Continuatio mediaevalis”).

¹⁵ Veel omapärasemaid näiteid: lk. 212 f. 49r *ciendi* (st. *sciendi*), f. 50r *enunciassio*, lk. 213, f. 51r *condiciones*. Et enamik neist sõnatest on teisal kirjutatud ka standardsel kujul, näib küll viitavat võimalusele, et vähemalt osa teksti on üles kirjutatud suulise esituse järgi.

¹⁶ “Doctrinale” kriitilises tekstis on siiski *apocopa*, mitte *apocapa*, nagu jääb mulje kommentaarist selle koha juurde käesolevas raamatus.

epercent (exercent, x on vaid pisut tavatu kujuga) ja hyurgicus (chyurgicus, fotol on selgelt näha ka hooltult kirjutatud c).

Kuigi töö põhieesmärgiks on võetud "ajaloolise, mitte filoloogilis-tekstoloogilise külje uurimine" (13), ei ole kaugeltki välditud ka süvenemist teksti kujunemisse. Registreeritud on kõik tsiteeritud värsid "Doctrinalest" ja lausekatked "Tractatusest". Editsiooni (ladinakeelsetes) kommentaarides on võrdluseks toodud Sliperi tekstiga enam või vähem identseid näiteid paljudest käsikirjadest ja varatrükistest, mida Tiina Kala on leidnud ja uurinud mitmetes Euroopa raamatukogudes. Hiliskeskaegsete säillinud tarbekäsikirjade tohutu suure arvu tõttu¹⁷ on muidugi suudetud neist läbi töötada vaid murdosa ja seetõttu ei ole tekinud veel selget ettekujutust Sliperi otsestest eeskujudest. Tehtud tööle täienduseks siinkohal vaid mõned märkused: lk. 196, f. 5r trükitud viiest värsist koosnev tsitaat (*Absolvit rectum...*) ei ole Sliperi enda looming, vaid esineb "Doctrinale" kommenteerides juba alates 13. sajandist.¹⁸ Kindlasti on edaspidi lokaliseeritavad ka värsid lk. 198, f. 8v, lk. 204, f. 25r ja lk. 229, f. 135r ning Johannes de Garlandia (või tema kommentaatori?) tsitaat lk. 203, f. 23r. Ekshortatsiooni *Paeniteas cito* kohta tulnuks lisada, et tänapäeval omistatakse seda pigem Johannes de Garlandiale kui Petrus Blesensiselle, kelle korpuses ta on trükitud "Patrologia Latinas" (175).

Kokkuvõtteks võib vaid korrrata autori mõtteid, et kuigi Sliperi käsikiri ei kujuta endast midagi originaalset ja selle kirjutaja ei kuulu oma ajastu vaimusuuruste hulka, saab just selliseid käsikirju uurides kõige parema võimaliku ettekujutuse, mis sugusel kujul jõudis tolle aja tippideadus ühe keskmise haritlaseni, ja sel viisil avaneb meil harukordne võimalus näha, millised olid ühe konkreetse hiliskeskaegse inimese teadmised.

Kaspar Kolk

¹⁷ Lk.14 on pakutud Sliperi käsikirjaga sarnaseid valdkondi puudutavate käsikirjade hulgaks "kümnied tuhandeid", kahjuks lisamata, millisel statistikal see hinnang põhineb.

¹⁸ Thurot, *op. cit.*, lk. 270.

Uurimus Saksa Ordu ja Tallinna ajaloost

Juhan Kreem. *The Town and its Lord. Reval and the Teutonic Order (in the Fifteenth Century)*. [Linn ja tema isand. Tallinn ja Saksa Ordu (viiteistkümneland sajandil)] Tallinna Linnaarhiivi toimetised, nr. 6. Tallinn, 2002. 213 lk; kaart: Medieval Livonia. The towns and castles of the Teutonic Order.

Liiivimaa orduharu ajalugu, mis baltisaksi 19. sajandi ja 20. sajandi alguse ajalookirjutuses oli üks keskseid teemasid, on pälvinud eesti ajaloolastelt seni võrdlemisi tagasihooldlikku tähelepanu. Viimastel aastatel on küll dr. Priit Raudkivi oma õpilaste ja juhendatavatega, eelkõige koos Ursula Vendiga, edendanud ordu-uurimist vaikset ning sugugi mitte tulemusteta. Siiski on doktoriväitekiri orduajaloost eesti ajalooeaduses täiesti omaette sündmus. 19.06.2002 jõudis selle tähelepanuväärse saavutuseni Juhan Kreem, kes Tallinna Linnaarhiivi publikatsioonide sarjas ilmunud raamatu põhjal kaitseks Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna juures doktorikraadi. Et väitekiri on kirjutatud inglise keeles, astub autor oma uurimusega kohe ka rahvusvahelise nõudliku publiku ette. Tegelikult on Juhan Kreem ennast nn. ordu-uuri-jana erialateadlaste ringis tõestanud juba enne käesoleva raamatu ilmumist, üllitades temaatilisi artikleid rahvusvahelise levikuga teadusväljaannetes. Valinud oma väitekirja kirjutamiseks just inglise keele, läks Kreem kahtlemata raskemat teed, sest näiteks saksakeelsete terminite ja nimetuste tõlkimine pole alati lihtne ja probleemitu.

Juhan Kreemi uurimus on üles ehitatud põhimõttel, mille järgi ta eristab ordu ja Tallinna suhetes nelja tema arvates tähtsat valdkonda ning vaatleb neid eraldi peatükkides. Mõistagi ei ole haaratud ordu ja Tallinna suhete kõik võimalikud valdkonnad, kindlasti võiks veel huvitavaid tulemusi pakkuda näit. orduhärrade ja linnakodanike igapäevase suhtlemise ja läbikäimise uurimine vms. Kreem piirab oma ainese tegelikult kahel tasandil, esmalt valides teatavad suhtlusfäärid, teiseks ajaliseks ehk siis 15. sajandiga. Töö ajalisi raame põhjendab ta sellega, et "Liivimaa kohta on 14. sajandi teisest pooltest vähevõitu andmeid" ning et "16.